UNIVERSITATEA „OVIDIUS” DIN CONSTANȚA
ŞCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE
DOMENIUL DE DOCTORAT TEOLOGIE

REZUMAT

TEZĂ DE DOCTORAT

COLECȚIA CANONICĂ „DIONISYANA” ȘI IMPACTUL EI ASUPRA DEZVOLTĂRII DREPTULUI CANONIC APUSEAN ȘI RĂSĂRITEAN

Conducător de doctorat:
Pr. Prof. Univ. Dr. Emerit Nicolae V. Dură

Student-doctorand:
Pr. Rareș Bardu

Constanța 2025

CUPRINS

INTRODUCERE
Motivația alegerii subiectului
Obiectivele, limitele șioriginalitatealucrării
Relevanța temei în contextulactual
Metodologia cercetării
Izvoare
Structura și conținutullucrării
Dificultăți întâmpinate în realizarea cercetării
Rezultatul cercetărilor
CAPITOLUL 1
CANONISTUL DIONISIE CEL SMERIT ÎN LITERATURA DE SPECIALITATE DIN ROMÂNIA ȘI STRĂINĂTATE. STADIULCERCETĂRILOR
1.1. ***Canonistul Dionisie cel Smerit în literatura de specialitate din Românі*****a**
Introducere
1.1.1. *Referințe la Dionisie cel Smerit și opera sa în literatura de specialitate din România*
Concluzii
I.2. ***Importanța Colecției canonice Dionisiene potrivit literaturii de specialitate din Occident***
Introducere
1.2.1. *Editări, recenzii și studii ale Colecției Dionisiene în Occident în secolele XVII- XX*
1.2.2. *Dionisie Exiguus în literatura de specialitate occidentală contemporană*
Concluzii

CAPITOLUL 2
COLECȚIA DIONISYANĂ ȘI CONȚINUTUL EI
Introducere
2.1 Contextul istoric în care a apărut Colecția Dionisiană
2.1.1. *Sinodul IV ecumenic de la Calcedon (451). Schisma Acaciană*
2.1.2. *Schisma Laurentiană*
2.1.3. *Versio Prisca și particularitățile acesteia*
2.2 Cuprinsul colecției *Dionysiana*
2.2.1. *Liber Canonum și sursele sale*
2.2.2. *Liber Decretalium*
Concluzii

CAPITOLUL 3
COLECȚIA DIONISIANĂ ȘI IMPACTUL EI ASUPRA COLECȚIILOR CANONICE RĂSĂRITENE
Introducere

3.1. ***Raportul Colecției Dionisiene cu Synagoga în 50 de titluri, Syntagma în XIV titluri, și Sintagma (Colecția) canonică a Bisericii Ortodoxe***
3.2. ***Dionysiana, sursă a Canoanelor de la Cartagina pentru Codul canonic al Răsăritului***
3.3. ***Colecția Dionisiană și Nomocanonul lui Metodie***
Concluzii

CAPITOLUL 4
IMPACTUL COLECȚIEI DIONISIENE ASUPRA COLECȚIILOR CANONICE APUSENE
Introducere
4.1. ***Colecții canonice derivate din Dionysiana***
4.1.1. *Collectio Dionysiana Bobiensis*
4.1.2. *Collectio Dionysio-Hadriana*
4.1.3. *Donysiana Adaucta*
4.1.4. *Collectio Vaticana*

4.2. Colecții Canonice tributare Dionysianei
4.2.1. Collectio Sanblasiana
4.2.2. Colecția *Concordia Canonum* a lui Cresconius Africanul
4.2.3. Collectio Vettus Gallica
4.2.4. Collectio Dacheriana
4.2.5. Collectio Hispana
4.2.6. Collectio Hybernensis
4.3. Admonitio generalis (Avertizare generală
4.4. Decretum Gratiani
Concluzii
Concluzii Generale
Bibliografie
Anexe

Cuvinte Cheie:

Dionysius Exiguus; Collectio Dionysiana; Drept Canonic; Scythia Minor; Creştinătate apuseană; Creştinătate Răsăriteană; Renaştere Carolingiană; Traduceri; Canoane Sinoade Ecumenice; Corpus iuris canonici; Cultura Europeană a Dreptului.

Introducere

Ținutul dintre Dunăre și mare, numit astăzi Dobrogea, iar în antichitate *Schitia Minor*, constituie pentru arealul în care s-a format și dezvoltat poporul român un topos fascinant din punct de vedere etnografic, cultural și religios, un perpetuu spațiu al confluențelor și al sintezelor, care în cadrul mai larg al romanității orientale, a generat o civilizație cu valențe particulare.

Având ca fond etnic majoritar populația geto-dacă romanizată, pe care azi o numim strămână, puternic amprentată de credința și spiritualitate creștină și de cultura greco-romană, această provincie romană, „Scythia Minor", a dăruit Bisericii Universale, în secolele V-VI, personalități de prim rang, cunoscute generic sub numele de *călugării sciți,* între care cei mai cunoscuți au fost Ioan Casian, Dionisie Exiguus și Ioan Maxențiu. Cel mai important dintre ei este însă Dionisie Cel Smerit (Exiguus), părintele Dreptului canonic apusean și răsăritean, cel care poate fi considerat și părintele Școlii de Drept canonic din țara noastră.

În România contemporană, cu unele excepții, referințele asupra impactului și contribuției strămânului Dionisie Cel Smerit atât la cultura canonico-juridică, cât și la cea seculară, rămân aproape inexistente, ele fiind exclusiv focalizate pe „Era creștină", a cărei consacrare îi este unanim recunoscută.

Trebuie să fie însă menționate și excepționalele calități de traducător, apreciate chiar din timpul vieții lui, prin care smeritul monah scit dăruiește creștinătății occidentale a antichității târzii, prin traducerea lor din greacă în latină, scrieri foarte importante, mai ales în contextul tulburărilor doctrinare din viața Bisericii de atunci. De exemplu, în literatura de specialitate, de limbă română, se amintește despre lucrările: *Despre crearea omului* a lui Grigorie de Nyssa, *Epistola 17 împotriva lui Nestorie* a lui Chiril al Alexandriei, *Tomosul către armeni* al patriarhului Proclu al Constantinopolului, sau scrieri hagiografice precum *Viața Sfântului Pahomie* și *Aflarea capului Sfântului Ioan Botez*ătorul, care au devenit cunoscute Apusului datorită traducerilor strămânului Dionisie cel Smerit din Scythia Minor.

În literatura românească de specialitate, s-a trecut însă cu vederea cea mai importantă contribuție a lui Dionisie, adică aceea de canonist, ce constă în traducerea din greacă în latină, și redactarea a ceea ce a constituit pentru creștinătatea occidentală și orientală prima colecție

sistematizată cunoscută după numele autorului ei, a canoanelor bisericești folosite atunci în Răsărit, adică Dionysiana. Aceasta cuprindea 50 din cele 85 de canoane apostolice, pe cele ale sinoadelor ecumenice, de la Niceea, Constantinopol, și Calcedon, precum și ale sinoadelor locale de la Ancira, Antiohia, Sardica, Gangra, Neocezareea Laodiceea și ale unor sinoade africane ținute la Cartagina, între 256 și 419. Alăturând ulterior acestora și o selecție ce cuprindea 38 de scrisori și decretale papale, care tratau în principal probleme disciplinare, emise de ocupanții Scaunului roman, începând cu Siricius (384-399) și până la Atanasius II (496-498), și un rescript al împăratului Honorius, însumând cu totul 39 de capitole, străromânul Dionisie Cel Smerit creează ceea ce azi numim *Collectio Dionysiana*, considerată a fi cea mai importantă colecție canonică apuseană a antichității târzii și a evului mediu timpuriu, dar și una din operele fundamentale ce au stat la baza culturii juridice, creștine a Europei Occidentale.

Din Italia și până în Insulele Britanice și din Spania până în Germania, *Collectio Dionysiana* a cunoscut o largă și documentată receptare și apreciere. Astfel, existența a sute de manuscrise din perioada carolingiană și post carolingiană, denotă că această Colecție a fost folosită și totodată fie augmentată prin adăugarea altor materiale canonice, dar și prin includerea canoanelor redactate de Dionisie în alte colecții ulterioare mai vaste pe tot cuprinsul Europei Apusene.

Astfel, *Dionysiana* a devenit un important factor de influență nu doar pentru apariția și dezvoltarea Dreptului canonic al Bisericii Romane, ci și o sursă canonică și un model pentru Apus și Răsărit, contribuind astfel și la afirmarea și păstrarea unității canonice, ecumenice, a Bisericii, și la stabilirea acelui „*Corpus juris canonici"* al legislației bisericești din primul mileniu .

În același timp, prin împletirea legislației canonice cu cea furnizată de Dreptul roman civil, în perioada medievală *Dionysiana* a fost un factor de influență major și pentru însăși apariția și dezvoltarea culturii juridice creștine a Europei. De aceea, este ușor de înțeles de ce Dionisie Exiguus își găsește, încă din zorii epocii moderne, un loc binemeritat și o largă apreciere și recunoaștere a operei sale canonice, în toate antologiile și studiile surselor patristice și de Drept canonic ce s-au editat în Occident până în vremea de azi. Această notorietate a sa a dat însă naștere și unor încercări venite din partea unor autori moderni de a-l asimila altor culturi decât cea de proveniență, adică cea străromână (daco-romană) din Dobrogea românească de astăzi.

Din nefericire, din pricina numeroaselor vicisitudini istorice, opera și personalitatea lui Dionisie Cel Smerit au rămas pentru prea multă vreme necunoscute în ținutul său natal. Abia după edificarea statului român modern, și în contextul unei certe dezvoltări pe plan cultural, care s-a manifestat spre finalul secolul al XIX-lea, și care s-a continuat în a doua jumătate a secolului al XX-lea, Dionisie Exiguul ajunge să fie mai bine cunoscut și la noi, și, implicit, și unele elemente din moștenirea lăsată lumii de strămoșul nostru, unul dintre ctitorii afirmării unității canonice a celor două Biserici, Răsăriteană și Apuseană.

Apartenența sa la descendența poporului nostru, adică la așa numita romanitate orientală, este marcat abia în deceniul al VII-lea al secolului al XX-lea, când în 1967 apărea la Roma lucrarea *Dionisie Smeritul, o podoabă a bisericii noastre strămoșești,* a prelatului greco-catolic Monseniorul Aloisie Tăutu, iar evaluări ale operei sale canonice apar abia la răscrucea secolelor XX și XXI, fiind toate datorate unui singur autor și anume, magistrul nostru, Pr. profesor Nicolae V. Dură, care este și în acest sens un adevărat deschizător de drumuri în domeniul unei abordări holistice a aportului adus de Părintele Dreptului canonic, Dionisie cel Mic, la dezvoltarea Dreptului canonic și a instituțiilor canonico-juridice ale continentului nostru.

De aceea, socotim ca o reparație absolut necesară afirmarea și recunoașterea importanței și notorietății canonistului Dionisie cel Smerit și a operei sale canonice și în spațiul cultural românesc contemporan. Acest demers trebuie început cu actualizarea și în peisajul academic al României de azi a cunoștințelor în privința studiilor și evaluărilor asupra operei canonice dionisiene și a impactului acesteia în dezvoltarea Dreptului canonic și a sistemului juridic al Europei.

Obiectivele, limitele, Cuprinsul, și structura lucrării

Studierea impactului operei canonice dionisiene asupra dezvoltării Dreptului canonic Răsăritean și Apusean s-a dovedit a fi un obiectiv foarte complex datorită numeroaselor ramificații care deschid alte posibile direcții de cercetare. Spre exemplu, influența *Dionysianei* asupra legislației carolingiene, asupra jurisprudenței papale, sau asupra literaturii nomocanonice slavone, ar putea fi oricând subiecte ale altor lucrări de cercetare distincte.

În lucrarea noastră, ne-am propus să învederăm câteva din cele mai importante repere și mărturii istorice, patristice, teologice și canonice, precum și documentare și bibliografice despre impactul Colecției Dionisiene asupra Dreptului canonic apusean și răsăritean și a culturii juridice

creștine a Europei, precum și a unei evaluări a acestora de către cercetătorii din lumea academică dintr-o perioadă ce se întinde începând din contemporaneitatea lui Dionisie cel Smerit și până în prezent.

În ***capitolul I*** al lucrării, am prezentat stadiul cercetărilor din România și din Occident, în legătură cu Dionisie cel Smerit și opera sa canonică în două subcapitole distincte, tocmai pentru a evidenția nu atât raportul cantitativ și calitativ între acestea, care, cu puține excepții, este net defavorabil celei de la noi, ci mai ales, pentru a învedera interesul pe care l-au avut cărturarii europeni față de opera lui Dionisie Exiguul, și care a fost impactul ei în lumea bisericească și seculară a Europei.

Al doilea subcapitol, parte esențială a lucrării noastre, prezintă mărturii importante privind nivelul de apreciere de care s-a bucurat Colecția Dionisiana în rândul cărturarilor occidentali încă din zorii epocii moderne când apăreau primele reeditări critice ale acesteia, dar și evaluările unor cărturari contemporani privind impactul Colecției Dionisiene și asupra culturii juridice europene.

Capitolul II tratează cuprinsul Colecției Dionisiene în cadrul contextului și determinantelor istorico-eclesiastice care au influențat opera canonică dionisiană și conținutul acesteia.

Capitolul III analizează influența Colecției Dionisiene asupra celor mai importante colecții canonice răsăritene, Sinagoga în 50 de titluri a lui Ioan Scolasticul și Sintagma celor 14 titluri și prin acestea a Sintagmei canonice răsăritene.

O atenție aparte am acordat în acest capitol preluării canoanelor Bisericii din Africa Proconsulară (Cartagina) în *Dionysiana*, și de aici în Colecțiile canonice răsăritene. De asemenea, în acest capitol am evidențiat legăturile și influența Colecției canonice Dionisiene asupra primului nomocanon slavon, și anume *Nomocanonul lui Metodie.*

Capitolul IV aduce ca argument, în privința receptării și folosirii *Dionysianei* în Occidentul primului mileniu creștin, mai multe exemple de colecții canonice proeminente din acea perioadă și în special din epoca carolingiană, grupate în două categorii. Prima o constituie colecțiile ce sunt extinderi ale *Dionsyanei* prin adăugarea altor materiale canonice apărute ulterior. A doua categorie cuprinde colecții care au în componență materiale canonice ce provin din Colecția Dionisiană.

O atenție aparte am acordat în acest capitol prezentării decretului programatic carolingian *Admonitio Generalis*, care citează pe larg canoanele sinoadelor orientale și decretale papale în redactarea lor dionisiană cuprinse în Colecția *Dionysio-Hadriana*. Acest decret imperial a stat la baza așa numitei Renașteri Carolingiene, care pus bazele religioase, politice și etnice ale Europei Occidentale.

Fiecare dintre cele 4 capitole sunt însoțite de scurte introduceri și de concluzii parțiale.

În *Concluzii*, am reiterat și am scos în evidență faptul că lucrarea noastră, elaborată sub îndrumarea Părintelui profesor Nicolae V. Dură, aduce în spațiul academic românesc o nouă contribuție privind impactul Colecției canonice a străromânului Dionisie Exiguul asupra culturii juridice europene, întrucât, până în prezent, atât la noi, cât și la alte seminții a fost vehiculată doar geniala idee de consacrare a *Anno domini* ca punct pivotant al calendarului creștin și calitățile de teolog-traducător ale Sfântului Dionisie Exiguul, prin care *„a pus inteligența, disciplina și sensibilitatea Răsăritului la dispoziția apusului într-un sens mai direct și mai total decât o făcuse Sfântul Ilarie, Ieronim Rufin...*" (Pr. profesor I. G. Coman).

Prin lucrarea noastră, aducem o contribuție meritorie, de prim rang a străromânului nostru la afirmarea și dezvoltarea culturii juridice creștine europene, prin care acesta a devenit Părinte al Dreptului canonic Apusean.

Contribuția sa canonică se va regăsi în toate aspectele pe care acest Drept le-a proiectat de-a lungul istoriei în modelarea și dezvoltarea legislației medievale și prin aceasta a însăși identității canonico-juridice europene.

Prin prisma celor afirmate și documentate în paginile lucrării noastre, putem deci concluziona că străromânul Dionisie cel Smerit a oferit Bisericii Răsăritene un model redacțional și o sursă canonică și pentru Sintagma sa canonică, fapt adeverit prin preluarea din Dionysiana a modelului redacțional, dar mai ales a canoanelor de la Cartagina, și de la Sintagma lui Ioan Scolasticul și Nomocanonul lui Metodie, Apostolul slavilor.

Pe de altă parte, pentru Biserica Romană și pentru spațiul apusean, mai cu seamă în vremea lui Carol cel Mare și urmașilor săi, *Dionysiana* a oferit un instrument prețios pentru organizarea și reglementarea instituțiilor bisericești și de stat în temeiul unei legislații creștine. Așa se explică faptul că trimiteri ample la canoanele orientale cuprinse în Colecția canonică a străromânului Dionise cal Smerit le vom găsi atât în decretul carolingian *Admonitio Generalis,* cât și în *Decretum Gratiani,* care din secolul al XII-lea și până în anul 1917, când a apărut primul

cod de Drept canonic al Bisericii Apusene, a reglementat toate instituțiile canonico-juridice ale Bisericii Romane.

În lucrarea noastră am evidențiat și faptul că inițiativa lui Dionisie Exiguul de a colecționa legislația canonică a Bisericii universale se înscrie și în cadrul procesului de codificare juridică a epocii târzii a Imperiului Roman și a Antichității târzii. Secolele V–VI au cunoscut ample eforturi de colecționare a normelor Dreptului Roman, întreprinse de unii împărați creștini, care au publicat *Codex Theodosianus* (438) și *Codex Justinianus, Digestele și Instituțiile,* contribuind astfel la omogenizarea normelor Dreptului Roman.

Deși odată cu publicarea *Decretum Gratiani,* Colecția Dionisiană părea că își pierduse relevanța, ea va avea momente de revenire, în forță am putea spune, precum au fost și cele dintre secolele XVI și XVII când, așa cum am menționat și în paginile lucrării, căutându-se argumente în sprijinul mișcării galicanist-conciliariste, promotori ai acestui curent, precum savanții și editorii francezi Francis Pithou și frații Cristophe și Henri Justel, vor republica versiuni ale *Dionysianei* de cinci ori între anii 1525 și 1661, contribuind astfel la transmiterea ei până astăzi.

Un astfel de moment poate fi socotit chiar și perioada contemporană. La începutul celui de-al treilea mileniu creștin, pe fondul postmodernismului, după cum ne confirmă și literatura de specialitate, programe de cercetare ale unor mari universități occidentale sau studiile unor cercetători de o reală reputație, precum Abigail Firey, Clarence Gallagher, David L. d'Avray, David H. Stade etc., strămânul Dionisie cel Smerit și opera sa canonică au revenit și în prim-planul literaturii de specialitate occidentale.

Aceste preocupări ale unor istorici, teologi, canoniști și juriști europeni învederează și faptul că opera canonică a strămânului Dionisie cel Smerit, *Collectio Dionysiana, rămâne* unul dintre cele mai valoroase elemente constitutive ale patrimoniului comun al Dreptului creștin european.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. Izvoare:

1. *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, Eduard SCHWARTZ (ed.), vol. II/3, Walter de Gruyter, Berlin, 1933.
2. *Biblia sau Sfânta Scriptură,* Ed. Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991.
3. *Canoanele Bisericii Ortodoxe Române: Note și Comentarii,* ediția I. N. FLOCA, Ed. Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2005.
4. *Capitularia Regum Francorum*, *Monumenta Germaniae Historica*, vol.1, Alfred BORETIUS (ed.), Hahn, Hannover, 1883.
5. CASSIODOR, *Instituțiile,* (ediție bilingvă), Vichi Eugenia Ciocani (trad.), Ed. Polirom, Iași, 2015.
6. *Collectio Dionysio-Hadriana, Concilia Germania*, vol. 1, Joseph HARTZHEIM (ed.), Cologne (Köln), 1759.
7. *Codex Iustinianus,* Paulus KRÜGER (ed.), Weidmannos, Berolini, 1877.
8. *Corpus Iuris Canonici, Editio Lipsiensis Secunda*, Friedberg AEMILIUS (ed.), Pars Prior: *Decretum Magistri Gratiani*, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Biblioteca PixeLegis, Universidad de Sevilla, Graz, 1955.
9. „Industriae Tuae", în: *Monumenta Germaniae Historica-Epistolarum, tomus VII, Carolini Aevi V,* Berolini Apud Weidmannos, MCMXXVIII (1928), p. 222.
10. ISIDOR DE SEVILIA, *Etymologiae*, vol.1, W. M. Lindsay (ed.), Oxford University Press, Oxford, 1911.
11. IOANNIS SCHOLASTICI, *Synagoga L titulorum ceteraque eiusdem opera iuridica*, Vladimir Benesevic (ed.), München, 1937.
12. MIGNE**,** Jacques-Paul, (ed.), *Patrologiae Latinae*, vol. 67, Paris, 1865.
13. MIGNE, J.-P. (ed.), *Patrologiae Latinae*, vol. 59, Paris, 1862.
14. MIGNE**,** J.-P. (ed.), *Patrologiae Latinae*, vol. 56, Paris, 1865.
15. MIGNE, J.-P. (ed.), *Patrologiae Latinae*, vol. 54, Paris, 1846.
16. MIGNE, J.-P. (ed.), *Patrologiae Latinae*, vol. 50, Paris, 1846.
17. MIGNE, J.-P. (ed.), *Patrologiae Latinae,* vol. 13, Paris, 1845.
18. MIGNE, J.-P (ed.)., *Patrologiae Graecae*, vol. 86, Paris, 1865.
19. ΡΆΛΛΗΣ, Γεώργιος Αλ., și ΠΟΤΛΉΣ, Μιχαήλ, *Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων* (ed.), vol. III, Atena, 1853.
20. NIFON*, Patriarhul Constantinopolului, Pidalion (Cârma Bisericii Ortodoxe),* trad. de Veniamin *COSTACHI,* Editura Credința Strămoșească, Iași, 2004.
21. RECESVINTO, „Liber Iudiciorum (Codul vizigot), 654", trad. și ed. de Alfonso García-Gallo în *El Código de Recesvinto*, Instituto de Estudios Políticos, Madrid, 1971.
22. RUFINUS OF AQUILEIA, *Historia Ecclesiastica*, Book 10, ch. 1-6, Excerpt on the First Council of Nicaea.
23. *Syntagma XIV Titulorum Sine Scolis*, vol.1, Tomus primus BENESEVIC V. N. (ed.), Petropoli, Typis Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae, 1906.
24. SOCRATES SCHOLASTICUS, „Historia Ecclesiastica", II.20, trad. A. C. Zenos în: *The Ecclesiastical History of Socrates Scholasticus*, Nicene and Post-Nicene Fathers, Series II,

vol. 2, Philip SCHAFF, Henry WACE (eds.), Christian Literature Publishing Co., Buffalo, 1890.

II. Volume și lucrări de specialitate:

1. ALBERIGO, Giuseppe *et al., Conciliorum Oecumenicorum* Decreta, Edizioni Dehoniane, 2006.

2. APOSTOLACHE, Pr. Ioniță, *Teologi Daco-Romani de Seamă în Cetatea Eternă-Great Daco-Roman Theologians in the Eternal City*, Ed. Mitropolia Olteniei, Craiova, 2018.

3. AUSTIN, Greta, "Canon Law in the Early Middle Ages" in *The Cambridge History of the Papacy*, Joëlle ROLLO-KOSTER et al. (eds.), vol.II, Cambridge University Press, 2025, 368-384.

4. AYRINHAC, Henry Amans, *Marriage Legislation in the New Code of Canon Law*, Benziger Brothers, New York, 1918.

5. BARBER, Malcolm, *The Two Cities: Medieval Europe 1050–1320*, Routledge, London, 1992.

6. DURĂ, N.V., *Le régime de la synodalité selon la législation canonique, conciliaire, oecuménique du Ier millénaire*, Ed. Ametist 92, București, 1999.

7. DURĂ, N.V., „Loi morale, naturelle, source du Droit naturel et de la Morale chrétienne", în: *La morale au crible des religions*, coord. M. Th. Urvoy, Éditions de Paris, 2013, p. 213-233.

8. DURĂ, N.V., „Perspective ale dialogului teologic între Bisericile Ortodoxe şi Bisericile Orientale (necalcedoniene)", în: *Îndrumătorul Pastoral*, Ed. Arhiepiscopiei Bucureştilor, 1981, pp. 49-73.

9. DURĂ, N.V., *Scythia Minor (Dobrogea) și Biserica apostolică:Scaunul arhiepiscopal și mitropolitan al Tomisului (sec. IV–XIV)*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 2006.

10. DURĂ, N.V., „The Church from "Scythia Minor" and Her "First standing Hierarchs" of Tomis", în: *Telling Stories of Hope – Reconciliation in South East Europe Compared to World-Wide Experienc*, Festschrift in Honour of Rev. Dieter Brandes to his 65th Birthday, ed. V. Grăjdian, O. Lukács, Evangelische Verlagsanstalt GMBH Leipzig, 2010, pp. 242-287.

11. DURĂ, N.V., „The Ecumenicity of the Council in Trullo: Witnesses of the Canonical Tradition in the East and the West", în: *The Council in Trullo Revisited*, coord. G. Nedungatt, M. Featherstone, Roma, 1995, pp. 229-262.

12. DURĂ, N. V., „The 'Scythian Monks' (Daco-Roman) and their Contribution to the European Christian Humanist Culture", în: *Dialogue of Civilizations*, ed. David Muskhelishvili, New York, Nova Science Publishers, 2010, pp. 33-42.

13. DURĂ, N.V., „Valorile religios-creştine şi „moştenirea culturală, religioasă şi umanistă a Europei". „Laicitate" şi „libertate religioasă"", în vol. *Modernitate, postmodernitate şi religie*, Ed. Vasiliana '98, Iaşi, 2005, pp. 19-35.

14. DURĂ, N.V.; C. Mititelu, „L'École roumaine du Droit canonique et sa contribution au développent du Droit canonique de l'Eglise Orthodoxe Œcuménique", în**:** *Tradiţie şi continuitate în teologia tomitană. Două decenii de învăţământ teologic universitar la Constanţa (1992- 2012)*, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanţa, 2012, pp. 37-60.

15. GALLAGHER, Clarence, *Church Law and Church Order in Rome and Byzantium: A Comparative Study*, Routledge, London, 2018.
16. HUGH, Arnold; JONES, Martin; MARTINDALE, John Robert, *The Prosopography of the Later Roman Empire: A.D.*, Cambridge University Press, Cambridge, 1980.
17. IONESCU, Voichița, *Dicționar Latin- Român*, Ed. Orizonturi, București, 1993.
18. IORGA, Nicolae, *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească*, vol. I, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", 1906.
19. JASPER, Detlev, "The Beginning of the Decretal Tradition: Papal Letters from the Origin of the Genre through the Pontificate of Stephen V", în *Papal Letters in the Early Middle Ages*, Detlev Jasper; Horst Fuhrmann (eds.), The Catholic University of America Press, Washington, D.C., 2001, pp. 36- 45.
20. JEDIN, Hubert, *Ecumenical Councils of the Catholic Church: An Historical Outline*, Herder & Herder, New York, 1960.
21. JOANNOU, Périclès-Pierre „Les canons des conciles oecuméniques", Fonti Fascicolo IX, Tipografia Italo-Orientale (S. Nilo), Grottaferrata, 1962.
22. MITITELU, Cătălina, „Dacian-Roman Cultural Personalities from Scythia Minor (4th-6th Centuries) and their Contribution to the Affirmation and Promotion of a Humanistic-Christian Culture at European Level", in: *3rd Central & Eastern European LUMEN – New Approaches in Social and Humanistic Sciences*, ed. V. Manolachi, C. Rus, S. Rusnac, Ed. Lumen, 2018, p. 316-331.
23. STAN, L., „Sucesiunea apostolică. „Zidiți fiind pe temelia Apostolilor" (Ef. 2, 20)", în: Pr. Prof. Univ. Dr. Liviu Stan, *Biserica și Dreptul. Studii de Drept canonic ortodox,* vol. IV, Ed. Andreiana, Sibiu 2013, pp. 5-43.
24. STEIN, Peter, *Roman Law in European History,* Cambridge University Press, New York, 1999.
25. STORY, Joanna (ed.), *Charlemagne: Empire and Society*, Manchester University Press, Manchester, 2005.
26. STREWE, Adolf, *Die Kanonessammlung des Dionysius in der ersten Redaktion*, De Gruyter, Berlin, 1931.
27. ȘESAN, Pr. Valerian, *Curs de drept bisericesc universal*, ediția a IV-a, Cernăuți, 1942.
28. TĂUTU, Aloisie-Ludovic, *Dionisie Românul: o podoabă a Bisericii noastre strămoșești*, ediția a II-a, Fundația Europeană Drăgan, Roma, 1967.

III. **Articole în periodice și reviste de specialitate**:

1. CARDINALE, Marco, „La Concordia Canonum di Cresconio e la sua diffusione nella cultura giuridica dell'Europa Medievale", în: *Apollinaris LXXI*, Pontificiae Universitatis Literanensis, Institutum Utrisque Iuris, Roma 1989, pp. 283-331.
2. COMAN, Pr. Ioan. G., „Sciţii Ioan Cassian şi Dionisie cel Mic şi legăturile lor cu lumea mediteraneană", în: *Studii Teologice*, XXVII (1975), 3-4, 1975, pp. 189-203.
3. COMAN, Pr. I.G., „Literatura patristică de la Dunărea de Jos din sec. IV-VI ca geneză a literaturii şi culturii daco-romane şi române - Ioan Cassian şi Dionisie cel Mic", în: *Biserica Ortodoxă Română*, XLIX (1981), 7-8, pp. 775-781.

4. COMAN, Pr. I.G., „Contribuţia scriitorilor patristici din Scythia Minor–Dobrogea la Patrimoniul ecumenismului creştin în secolele al IV-lea – al V-lea”, în: *Ortodoxia*, XX (1968), 1, pp. 3-22.
5. DURĂ, N.V., „Biserica creştină în primele patru secole. Organizarea şi bazele ei canonice”, în: *Ortodoxia*, XXXIV (1982), nr. 3, pp. 451-469.
6. DURĂ, N.V., „Biserica din „Scythia Minor” (Dobrogea). Mărturii istorice şi canonice privind reactivarea Scaunului mitropolitan al Tomisului”, în: *Analele Universităţii Ovidius Constanţa, Seria Teologie*, nr. 1, 2005, pp. 35-65.
7. DURĂ, N.V., „Canoanele Sinodului II ecumenic şi obligativitatea de a mărturisi şi păstra cu credincioşie Crezul niceo-constantinopolitan”, în: *Ortodoxia*, XXXIII (1981), nr. 2, pp. 442-459.
8. DURĂ, N.V., „Codul de drept canonic (latin). Principiile ecleziologico-canonice enunţate de Constituţia apostolică Sacrae disciplinae leges”, în: *Ortodoxia*, LIII (2002), nr. 1-2, pp. 25-40.
9. DURĂ, N.V., „Colecţia canonică etiopiană (Corpus Juris Canonici Aethiopici)”, în: *Studii Teologice*, XXVI (1974), nr. 9-10, pp. 725-738.
10. DURĂ, N.V., „Colecții canonice apusene din primul mileniu”. *Biserica Ortodoxă Română*, CXII (2003), 7-12, pp. 449-460.
11. DURĂ, N.V., „Denys Exiguus (465–550): précisions et correctifs concernant sa vie et son oeuvre”, *Revista Española de Derecho Canónico*, vol. 50, 1993, pp. 279–280.
12. DURĂ, N.V., „Dionisie Exiguul şi Papii Romei”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, CXXI (2003), 7-12, pp. 460-468.
13. DURĂ, N.V., „Dialogul teologic între Calcedonieni şi Necalcedonieni. Consideraţii şi evaluări ecleziologico-canonice”, în: *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, XVI, nr. 1, 2012, pp. 9-60.
14. MITITELU, Cătălina, „Contribuția corifeilor Școlii de la Salamanca la apărarea drepturilor fundamentale ale omului. Considerații și evaluări”, în: *Journal for Freedom of Conscience (Jurnalul Libertății De Conștiință)*, vol. 12 (1), 2024, pp. 108-128.